

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ МИСЛЕННЯ У МОВЛЕННІ

Вахнован М.М.

У статті аналізуються специфіка реалізації процесу мислення у мовленні та психологічні особливості при оволодінні іноземною мовою.

Ключові слова: мовлення, мислення, оволодіння мовою, мовленнєва діяльність, комунікативна компетенція.

В статье анализируются специфика реализации процесса мышления в речи и психологические особенности при овладении иностранным языком.

Ключевые слова: речь, мышление, овладение языком, речевая деятельность, коммуникативная компетенция.

The particularities of the thinking process' implementation in speech and psychological particularities while foreign languages' mastering are analyzed in the article.

Keywords: speech, thinking, language acquisition, verbal activity, communicative skills.

Важливе місце у психологічному вивченні раціональних форм пізнання займає проблема співвідношення мислення й мовлення.

Вагомий внесок у розробку питань, пов'язаних із проблемами загальної, вікової, педагогічної, інженерної, експериментальної психології, психології мовлення, спілкування, праці, що впливають на процес оволодіння іншими мовами, зробили І.П. Павлов, П.К. Анохін, Л.С. Виготський, Р. Аткинсон, Б.Г. Ананьєв, Л.Ю. Куліш, Л.О. Венгер, Н.Ф. Добринін, І.О. Зимня, Г.В. Рогова, С.Ю. Ніколаєва, Л.П. Смєлякова, О.О. Леонтєв, Н.П. Бехтерева, В.Я. Ляудіс тощо.

У культурно-історичній теорії Л.С. Виготського мовне мислення розглядається як одна з вищих психічних функцій. Дійсно, роль слова, знака в продуктивній перебудові інтелектуальних функцій, даних людині природою, є визначальною. Адже саме завдяки знаковим системам відображення об'єктивної реальності світ оточуючих людину фізичних предметів доповнюється для неї світом мислимим [1, 212-219].

Факт переходу від чуттєвого до раціонального пізнання намагалися пояснити представники багатьох напрямків філософії й психології. Л.С. Виготський вважав, що для того щоб пояснити найскладніші форми свідомого життя людини, необхідно вийти за межі організму, шукати джерела свідомої діяльності й "категоріальної" поведінки не в глибинах мозку й не в глибинах духу, а в зовнішніх умовах життя, і в

першу чергу громадського, у соціально історичних формах існування людини. А це означає:

1) що предметом психології є не внутрішній світ сам по собі, а відображення у внутрішньому світі зовнішнього, тобто активна взаємодія людини з реальністю;

2) з переходом до суспільно-історичного існування, до праці й пов'язаних з нею форм громадського життя радикально змінюються всі основні категорії поведінки;

3) з'являються суспільні мотиви поведінки;

4) з'являється мова – за відсутності праці й мови у людини не було б абстрактного категоріального мислення. Таким чином, проблема свідомості й мислення повинна бути об'єднана з проблемою мови. Для того щоб пізнавати світ у його істотних зв'язках і відношеннях (недоступних систематичному спостереженню), людині необхідно здійснювати низку особливих операцій. Зокрема, їй потрібно:

а) фіксувати отримані знання для передачі наступним поколінням;

б) зіставляти ці знання між собою з метою відкриття істотних сторін об'єктивної реальності;

в) мати для цього компактні, скорочені форми й способи розумової діяльності [1, 219-223].

Для виконання цих завдань ряд чуттєво сприйраних людиною звуків, жестів, предметів, подій, використовуваних знарядь і навіть виконуваних дій, набувають особливу функцію: вони стають позначеннями, знаками інших предметів, подій, дій. Знак – це єдність позначаючого, тобто чуттєво сприйманої форми, й позначуваного – предмета, події, істотної властивості, якого стосується ця форма, припускаючи саме його. Системою знаків, а також правил оперування ними є мова. Мова – це сукупність виділених у суспільній практиці чуттєво позначених елементів, у яких фіксуються результати пізнання людиною навколишнього світу і які дозволяють зіставляти ці результати між собою як частини єдиного цілого.

Мислення як вища психічна функція має чотири взаємозалежні ознаки, кожна з яких по-своєму характеризує роль мови й мовлення в його розвитку.

1. Власне людський розумовий акт є соціальним, "розділеним" між людьми, що відображає суспільний характер трудової діяльності, і для його здійснення необхідна мова як засіб комунікації.

2. Мислення виникає як процес, опосередкований спочатку матеріальними знаряддями праці, а потім системою знаків, у тому числі усною й письмовою мовою, тобто засобами закріплення й передачі суспільно-історичного досвіду.

3. Понятійне, логічне мислення є довільним, і мова виступає як система засобів, опановуючи якою людина може свідомо керувати розумовим процесом, організовувати спільну розумову діяльність.

4. Мислення як вища психічна функція має системну будову, тобто побудована на матеріалі різних натуральних процесів ("ручного" інтелекту, мимовільної уваги, пам'яті, уяви й под.), і саме мова є той основний "інструмент", за допомогою якого ця система організується й існує як єдине психічне утворення [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що педагоги сучасності (В. Борисенков, Г. Валеев, М. Скаткін, О. Богданова, О. Карп'юк) мають сьогодні однакову думку з приводу ефективності педагогічної праці. Так, педагогічна робота має високу ефективність, коли при однакових затратах часу, крім традиційного засвоєння матеріалу, відбуваються цілеспрямовані зміни в психіці тих, хто навчається: розвивається інтелект, формується мислення.

На сучасному етапі головна мета в навчанні іноземним мовам цілком практична – спілкування. Тому розвиток саме комунікативної компетенції студентів привертає все більше і більше уваги. Говорячи про формування іншомовної мовленнєвої компетенції, слід зазначити необхідність врахування психологічних особливостей тих, хто навчається і самого процесу мовлення. Знання суті психічних процесів, які супроводжують будь-який навчальний процес, зокрема навчання спілкуванню іноземною мовою, допоможе педагогу створити відповідні педагогічні умови і забезпечить ефективність всього навчального процесу. У цьому випадку немає великої і суттєвої різниці між розвитком уміння спілкуватись рідною і іноземною мовами. Адже той, хто здатен швидко мислити і якісно упорядковувати свої думки, відтворюючи їх не менш якісно в процесі мовлення рідною мовою, зможе (за умови оволодіння іншомовними граматичними конструкціями і лексичними одиницями) робити те ж саме іноземною мовою [6, 141].

Психологи вбачають у мовленні особливий вид діяльності, спрямований на задоволення комунікативної потреби. Мовлення, як і будь-яка інша діяльність, характеризується двома протилежними сторонами: зовнішньою і внутрішньою. Внутрішня сторона (що в мовленні є мислення, впорядкування думок, пошук необхідних, "влучних" слів або словосполучень) регулює зовнішню. У мовленні такою внутрішньою стороною виступає процес вираження змісту або мовленнєве оформлення. Зовнішню сторону науковці називають ще моторною або виконавчою, вона виражена артикуляцією [2, 65]. При цьому слід зауважити, що зовнішній процес мовлення являє собою не просто вокалізацію внутрішнього мовлення, а насамперед його реконструкцію і вдос-

коналення. Отже, мовлення як діяльність характеризується єдністю вищевказаних двох сторін. "Воно починається з мотиву і плану та завершується результатом, досягненням наміченої на початку цілі; в середині ж лежить динамічна система конкретних дій і операцій, спрямованих на це досягнення" [4, 26].

В основі будь-якої діяльності, мовленнєвої зокрема, лежить потреба, яка в свою чергу породжує бажання або мотив. Як наслідок виникає конкретна мета, що спонукає до виникнення роздуму або мислення щодо її досягнення. Результатом мислення є думки і ідеї, які спочатку оформлюються у внутрішньому мовленні. Внутрішнє мовлення відрізняється від зовнішнього: це не зовсім той набір слів, що несуть соціально зрозуміле значення, який ми звикли чути в зовнішньому оформленні. Відомо, що внутрішнє мовлення є результатом мислення, але не первинним. Первинним же результатом мислення слід вважати суто індивідуальний зміст, що складається з певного набору понять і образів. Вторинним результатом мислення є внутрішнє промовляння, описування цих понять і образів; і воно вже виражене словом, яке насамперед несе індивідуальний зміст [6, 141].

Таким чином, словесне оформлення лише вторинне за своєю природою, саме тому можливе (і це є необхідним в оволодінні іноземною мовою) мислення різними мовами, не лише рідною. "Гарне володіння мовою завжди характеризується вмінням думати іноземною мовою. Положення про те, що лише рідна мова може бути безпосередньо пов'язана з мисленням людини не відповідає даним фізіології вищої нервової діяльності. Слова є другорядними подразниками тоді і лише тоді, коли вони безпосередньо асоціюються з поняттями". Зазначене дає змогу побудувати такий ланцюжок: потреба – мотив – мета – мислення – думки – внутрішнє мовлення – індивідуальний зміст – зовнішнє мовлення – соціальне значення [6, 142].

І.О. Зимня виділяє три рівні мовленнєвого процесу: спонукальний (потреба, мотив, мета); формувальний (мислення, думки, їх оформлення у внутрішньому мовленні та певний індивідуальний зміст як результат); реалізуючий (оформлення індивідуального змісту у зовнішньому мовленні і, як результат, певне соціальне значення). Розглянемо послідовність навчання іншомовного мовлення з позицій психології.

Потреба виконує роль "запускового механізму", "енергетичного джерела" мовленнєвої діяльності. Проте вона може лишитись нереалізованою при відсутності відповідних умов. І лише коли має місце поєднання актуальної потреби (в нашому випадку комунікативної) з умовами, здатними її задовольнити (такими умовами у випадку навчання іноземних мов є наявність мовленнєвої ситуації), в організмі людини

виникає певний динамічний стан, що виражається в психологічній готовності здійснювати акти поведінки у відповідному напрямку. Така готовність організму до діяльності називається "установкою" [3, 52].

Таким чином, початковим механізмом є приведення в дію мотивації. Механізм мотивації породження висловлювання, на думку психологів, "глибоко інтимний, індивідуальний і безпосередньо некерований", але, що дуже важливо у навчанні іноземних мов, піддається опосередкованому регулюванню. Це означає, що викладач може певним чином впливати на мотиваційну сферу студента.

Розглянемо потреби, специфічні для іншомовного мовлення. Аналізуючи мотиваційну сферу студентів вузів, дослідники дійшли висновку, що особливе значення для ефективності навчальної діяльності має актуалізація таких потреб: пізнавальної, комунікативної, творчої, а також потреби в досягненнях. Комунікативна потреба одноставно визнана психологами однією з основних соціогенних потреб людини. Вона є найбільш значимою у навчанні усного мовлення, в мотиваційній сфері студентів вона займає одне з провідних місць. На думку О.О. Леонт'єва, створення найкращих умов для розвитку мотивації та творчого характеру навчальної діяльності можливе саме у процесі спілкування. Відповідно і процес навчання іноземних мов доцільно будувати як модель процесу спілкування. "Слід навчати самій діяльності, через оволодіння засобами і способами якої буде формуватись і той, хто навчається" [4, 73].

Виникнення потреби вже є поштовхом до виникнення відповідного мотиву. Є багато класифікацій мотивів за різними критеріями. Найбільш загальною і розповсюдженою є поділ мотивів на дві великі групи: зовнішні та внутрішні.

До зовнішніх мотивів відносять орієнтування на самоствердження, престижність, обов'язок, необхідність, уникнення неприємностей тощо. Внутрішні ж мотиви складаються всередині самого процесу діяльності і, звичайно, бажано, щоб вони переважали. Інакше мотивація, що привела людину до ситуації учіння, може виявитися надто слабкою, щоб утримати її у цій ситуації, а згодом може призвести взагалі до відмови людини від діяльності. Переважання у студентів внутрішньої або зовнішньої мотивації багато в чому залежить від викладача, від його вміння створити проблему і зробити тему особистісно-значущою, від емоційності і власної зацікавленості самого вчителя в предметі свого викладання. Тоді мотивація буде високою, студенти бачитимуть перед собою конкретну мету і докладатимуть усіх зусиль до її досягнення [6, 142].

Певна мета є поштовхом до роздумів або мислення; як результат виникають думки і ідеї. Л.С. Виготський дуже влучно порівняв думки

з навислою хмарою, з якої ось-ось полетять дощ слів, а мотивацію – з вітром, який цими хмарами рухає. Тема навчання мислити дуже актуальна сьогодні, адже розвиток мислення є важливою передумовою саморозвитку і самовдосконалення. Таким чином, володіння мовою знаходиться в непохитній єдності і безпосередньому зв'язку з мисленням. Розвиток і вдосконалення мислення відбувається протягом всього життя людини. У цьому процесі виділяють "домовленнєву" і "мовленнєву" стадії. У розвитку мовлення дитини ми безсумнівно можемо констатувати "доінтелектуальний період", так само як і в розвитку мислення – "домовленнєвий етап". До певного моменту той і інший розвиток йде по різних лініях, незалежно одне від іншого. У певному пункті обидві лінії перетинаються, після чого мислення стає мовленнєвим, а мовлення стає інтелектуальним [1].

Візуально це можна зобразити таким чином (рис. 1):

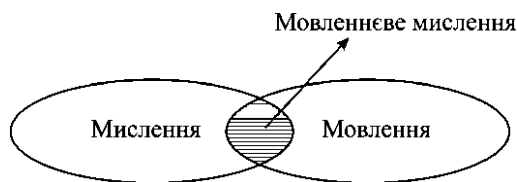

Рис. 1. Зв'язок мовлення і мислення

Площина спільного перетину – мовленнєве мислення. Виходячи з елементарного уявлення про мислення дитини, зрозуміло, що, мислячи, ми оперуємо поняттями, "картинками", які, "складаючись разом", утворюють загальну "картину" або загальний зміст. По ходу виникнення "картинок" ми їх синхронно, внутрішньо, "про себе", описуємо. Справді, це ніби мовлення до самого себе. Внутрішнє мовлення певною мірою хаотичне, зрозуміле лише нам. Як результат промовляння ми маємо не просто загальну картину, а певний стислий текст, концепт. "У внутрішньому мовленні цей текст стискається в концепт (уявлення), що містить смислову серцевину всього текстового відрізка. Концепт зберігається в довгостроковій пам'яті і може бути відновлений в словах, що не збігаються буквально з першопочатковими, але таких, в яких інтегрований той самий зміст" [1, 84].

Оскільки в мисленні слову передують поняття, то, як вже згадувалось нами раніше, можливе мислення різними мовами. Отже, при вивченні і навчанні іноземної мови саме до цього слід "йти". Так, "студенти повинні навчитись мислити іноземною мовою" [6, 143].

Важливість розвитку мислення є безсумнівною. Є безліч порад і методичних рекомендацій у цьому плані. Але, на нашу думку, найк-

рашим стимулом до мислення виступає проблема, вирішення якої потребує від учнів, студентів самостійної здогадки. Необхідно надавати можливість тим, хто навчається, самим знайти відповідь на різні запитання, які постають перед їхнім розумом. Засобами іноземної мови треба розвивати навички творчого мислення. Крім того, є ще таке поняття як самостійне мислення; для такого характерне вміння людини ставити перед собою нові задачі і самостійно знаходити рішення і відповіді. Адже, людина, в якій відсутня самостійність мислення, оволодіває знаннями і досвідом інших людей механічно, і, вирішуючи ті чи інші задачі, в основному спирається на трафарети, готові правила. По суті, мислення – те ж саме спілкування, до якого ми прагнемо в кінцевому результаті, тільки спілкування самого з собою [6, 143]. Із фізіологічної точки зору немає суттєвої різниці між мисленням "про себе" і мовленням "вголос". В обох випадках спостерігається дія одних і тих самих нервових механізмів, використання тих самих мовленнєвих сигналів. Різниця полягає лише в тому, що в процесі мислення рухи м'язів мовленнєвого апарату послаблені. Думка – результат роботи інтелекту. Чудова особливість мови полягає в тому, що її сутність забезпечує можливість передання думки від однієї людини до іншої.

Зовнішнє звукове оформлення "продуманого" є мовленням. Мовлення як засіб спілкування характерне лише для людини і є тільки людським надбанням в процесі історичного розвитку. В процесі спілкування одне з одним ми користуємось різноманітними словами і застосовуємо граматичні правила тієї чи іншої мови. Мета мовлення людини – донести співрозмовникам загальний зміст своїх думок і ідей. Задля цього, навіть враховуючи, що етап планування і продумування вже позаду, не припиняється пошук найбільш влучних "варіантів" зовнішнього оформлення.

У мовленні виділяють дві сторони – зовнішню, що виражає мовні форми і їх сполучення, і внутрішню, семантичну. Якщо при аналізі зв'язків мислення й мовлення обмежитися тільки зовнішньою стороною слова, то думка залишиться для дослідника "чистою", незалежною від мови, що лише одержує своє словесне оформлення. При семантичному аналізі мови психологу відкриваються її дійсні зв'язки з думкою, що у слові й через слово відбувається. Тим самим психологічною одиницею аналізу мовного мислення є внутрішня, значеннева сторона слова, його значення. У значенні слова відбита функціональна єдність мислення й мовлення, взаємозумовленість їх розвитку.

Л.С. Виготський вважав, що слово так само належить до мови, як і до мислення. Воно являє собою живу клітинку, що містить у найпростішому вигляді основні властивості, притаманні мовному мисленню в цілому. Слово – це не ярлик, наклеєний як індивідуальна назва на

окремий предмет. Воно завжди характеризує предмет або явище узагальнено й, отже, виступає як акт мислення. Але слово – це також засіб спілкування, тому воно входить до складу мовлення. Будучи позбавленим значення, слово вже не належить ні до думки, ні до мови; знаходячи своє значення, воно відразу ж стає органічною частиною і того, й іншого. На думку Л.С. Виготського, "саме у значенні слова зав'язаний вузол тієї єдності, що іменується мовним мисленням" [1, 87].

Попри все вищезазначене мислення й мовлення мають різні генетичні корені. Спочатку вони виконують різні функції й розвиваються окремо. Вихідною функцією мови була комунікативна. Сама мова як засіб спілкування виник через необхідність поділу й координації дій людей у процесі спільної праці. Водночас при словесному спілкуванні зміст, переданий мовою, належить до певного класу явищ і, отже, уже тим самим припускає узагальнене їхнє відображення, тобто факт мислення. Водночас такий, наприклад, прийом спілкування, як вказівний жест, ніякого узагальнення в собі не несе й тому до думки не належить.

У свою чергу, є види мислення, непов'язані з мовленням, наприклад наочно-дійове або практичне мислення у тварин. У філогенезі мислення й мовлення чітко вимальовується домовна фаза в розвитку інтелекту й доінтелектуальна фаза в розвитку мовлення [7].

Л.С. Виготський вважав, що у віці близько 2 років, тобто в тому, що Ж. Піаже позначив як початок наступної за сенсомоторною стадією розвитку інтелекту стадії доопераціонального мислення, у відношеннях між мисленням і мовленням настає критичний переломний момент: мовлення починає ставати інтелектуалізованим, а мислення – мовним.

Зовнішнє мовлення – це основний засіб комунікації у спільній діяльності, що дозволяє використовувати мову для вказівки зовнішніх предметів (індикативна функція мови), їх позначення (сигніфікативна функція), називання (номінативна функція), пізнання їх істотних сторін й відношень (гностична функція). Зовнішнє мовлення може здійснюватися в різних формах: усній і письмовій, діалогічній і монологічній. Дотримання мовних правил у зовнішньому мовленні залежить від передбачуваної повноти розуміння повідомлення співрозмовником.

Внутрішнє мовлення – це мова "для себе". Якщо за допомогою зовнішнього мовлення можна впливати на інших людей, то внутрішнє мовлення – засіб організації й керування власною життєдіяльністю [1, 93].

Висновки. Можна підсумувати, що вивчення ролі мовлення у становленні й розвитку мислення вимагає широкого розуміння мовних процесів: це не тільки процедури оперування знаками, але й процеси спілкування людини з іншими людьми, пізнання, осмислення об'єктивної реальності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Выготский Л.С. Мышление и речь / Л.С. Выготский. – М. : Лабиринт, 1996. – 416 с.
2. Жинкин Н.И. Речь как проводник информации / Н.И. Жинкин. – М. : Наука, 1982. – 155 с.
3. Зимняя И.А. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке / И.А. Зимняя. – М. : Просвещение, 1985. – 160 с.
4. Леонтьев А.А. Язык, речь, речевая деятельность / А.А. Леонтьев. – М.: Просвещение, 1969. – 214 с.
5. Малиновська О.Л. Оволодіння іноземною мовою як психонейролінгвістична проблема / О.Л. Малиновська, С.Р. Масон [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/7_DN_2007/Philologia/20741.doc.htm.
6. Осаульчик О.Б. Психолого-педагогічні особливості навчання іноземної мовленнєвої компетенції / О.Б. Осаульчик, О.П. Миколок, В.В. Кулініч // Стратегія, зміст та нові технології підготовки спеціалістів із вищою технічною освітою : Вісник Вінницького політехнічного інституту. – 2008. – №4. – С. 141-144.
7. Пальм Г.А. Проблема співвідношення мислення і мовлення / Г.А. Пальм [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.psy-dnu.narod.ru/lec4a.html>

УДК 303.424:316.626(045)

ДОСЛІДЖЕННЯ КОНКУРЕНТНИХ СТОСУНКІВ В КОНТАКТНІЙ ГРУПІ МЕТОДАМИ ТЕОРІЇ ІГОР

Власова-Чмерук О.

Статтю присвячено аналізу діагностичних можливостей гри для вивчення інтрагрупових стосунків (на прикладі гри "Дилема ув'язненого"). Теоретично об'рунтовано застосування ігор для оцінки ряду психологічних параметрів (альтруїзм-егоїзм, співробітництво-суперництво). Представлено результати емпіричного дослідження конкурентних стосунків у контактних молодіжних групах.

Ключові слова: конкурентна стратегія, кооперативна стратегія, теорія ігор, дилема ув'язненого.

Статья посвящена анализу диагностических возможностей игры для изучения интрагрупповых отношений (на примере игры "Дилемма заключенного"). Теоретически обосновано использование игр для оценки ряда психологических параметров (альтруизм-эгоизм, сотрудничество-соперничество). Представлены результаты эмпирического исследования конкурентных отношений в контактных молодежных группах.